EMIL BRIX, ERHARD BUSEK

*Mitteleuropa revisited. Warum Europas Zukunft
in Mitteleuropa entschieden wird*

Verlag Kremayr & Scheriau GmbH & Co. KG, Wien 2018, s. 223

*Mitteleuropa revisited. Warum Europas Zukunft
in Mitteleuropa entschieden wird*

The book discusses significant issues of Central Europe's place in the changing geopolitical and economic reality of our continent. Contained therein are diagnoses and prognoses of a possible development, based on the presentation of a historic, cultural and political context of our part of Europe, which was able to become a member of integration processes 15 years ago. This was possible thanks to transformations of 1989 — *annus mirabilis* of contemporary history. The book also comprises reflections on the relations between the Russian Federation and the Union, as well as the matters of European security in the coming years.

Słowa kluczowe: Europa Środkowa, państwa naddunajskie, Austria, geopolityka, bezpieczeństwo

Key words: Central Europe, Danubian states, Austria, geopolitics, security

Emil Brix — pierwszy z autorów recenzowanej książki jest austriackim dyplomata, m.in. był konsulem generalnym Republiki Austrii w Krakowie, ambasadorem w Londynie i w Moskwie, a od 2017 r. pełni funkcję dyrektora Akademii Dyplomatycznej w Wiedniu. Erhard Busek to z kolei polityk chrześcijańsko-demokratycznej Austriackiej Partii Ludowej (ÖVP), jej były sekretarz generalny, który w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. pełnił funkcje rządowe — wicekanclerza, ministra do spraw nauki oraz oświaty. W latach 2002–2008 był koordynatorem Paktu Stabilizacyjnego dla Europy Południowo-Wschodniej, inicjatywy na rzecz utrwalania pokoju w regionie Bałkanów, będącej reakcją na doświadczenia wojen w byłej Jugosławii. Jest również prezydentem think tanku Instytutu Obszaru Dunaju i Europy Środkowej. Już w 1986 r., a zatem jeszcze przed upadkiem żelaznej kurtyny, obaj autorzy opublikowali książkę „Projekt Mitteleuropa”, natomiast E. Busek w 2008 r. wydał pracę „Dusza dla Europy. Zadania dla kontynentu”.

Struktura wewnętrzna publikacji składa się z dziesięciu rozdziałów, „Prologu”, w którym opisano tereny między Rosją a Niemcami i powrotowi idei Międzymorza, „Epilogu” poświęconego rozwojowi demokracji w Europie Środkowej, podziękowania dla osób służących pomocą przy powstawaniu książki oraz wybór literatury, związanej z tytułowym zagadnieniem. Skoro o nim mowa, to przekonanie obu autorów o tym, że przyszłość Europy rozstrzygnie się w jej środkowej części, znajduje odzwierciedlenie we wszystkich dziesięciu rozdziałach.

Rozdział pierwszy to nakreślenie sytuacji w naszej części kontynentu po upadku komunizmu. W drugim przybliżona została droga do akcesji państw Środkowej Europy do Unii Europejskiej. Z kolei w trzecim znajdujemy opis podejścia UE do państw

naszego obszaru. W rozdziale czwartym autorzy analizują sytuację w państwach bliskiego sąsiedztwa środkowoeuropejskich członków Unii: na Ukrainie, Białorusi, w Mołdawii i na Bałkanach Zachodnich. Piąty zawiera rozważania geopolityczne w kontekście roli Rosji i aktualnej architektury bezpieczeństwa naszego obszaru. Rozdział szósty dotyka zagadnienia nacjonalizmu, a szczególnie jego nawrotów i środków zaradczych w tym kontekście. W siódmym rozdziale uwagę skierowano na kwestie gospodarcze Europy Środkowej, ale też obszaru państw położonych nad Dunajem, a w przypadku Rumunii także w odniesieniu do procesów globalizacji. Ósmy rozdział został poświęcony doniosłej roli religii w szerszej perspektywie terytorialnej niż w rozdziałach poprzedzających, bo w odniesieniu do państw położonych między Niemcami a Rosją, w strefie mórz: Adriatyckiego, Bałtyckiego oraz Czarnego. Rozdział dziewiąty odnosi się do zagadnień migracji, a ostatni — dziesiąty — obejmuje kwestie wkładu Europy Środkowej dla przyszłości całego naszego kontynentu.

Istotne jest wyjaśnienie, jak obaj autorzy interpretują kluczowe w tej książce pojęcie „Europa Środkowa”. Odwołują się do przestrzeni kulturowej rozpostartej od Krakowa do Timișoary (Temesvar) i od Triestu do Lwowa oraz do czasów monarchii Habsburgów (s. 20), której 100. rocznica upadku przypadła w 2018 r. Zaliczają wspólnie do tego regionu: Polskę, Republikę Czeską, Słowację, Węgry, Austrię, Słowenię i Chorwację (s. 22), w czym można zauważyć żywy odnośnik do monarchii austro-węgierskiej. Przywołują inne obecne w literaturze przedmiotu określenia naszego regionu, jak np. „Europa Centralna”, „Europa Środkowo-Wschodnia”, „Międzyeuropa” (w domyśle: między Niemcami a Rosją), „obszar Dunaju” — to ostatnie oddaje w szczególnie sposób austriacką perspektywę obu autorów. Wspominają również o koncepcji niemieckiego socjalliberała Friedricha Naumanna, bazującej na zachowaniu niemieckich wpływów, szczególnie w warstwie ekonomicznej w odniesieniu do państw regionu. Nawiązują też do międzywojennych projektów federacji małych i średnich państw położonych między Niemcami a ZSRR w okresie międzywojennym. Szkoda, że w tym miejscu nie wymienili wprost koncepcji Małej Ententy. Porównawczo można dodać, ale w nawiązaniu do kręgu niemieckojęzycznego, że minister obrony RFN w latach dziewięćdziesiątych XX w. w rządzie Helmuta Kohla — Volker Rühe — do państw Europy Środkowej zaliczał: Polskę, Czechy, Słowację, Węgry i Słowenię, ale znamienne jest, że Austrii w tym gronie nie widział¹. Brix oraz Busek zasadnie dostrzegają jeden z wymiarów także dzisiejszej percepcji Europy Środkowej — aspekt geopolityczny. Rzecz wiąże się ze sferą buforową między Europą Zachodnią a Wschodnią i zależnościami między tymi dwiema połowami naszego kontynentu (s. 12). Wskazują na utrwalony schemat postrzegania Europy Środkowej jako „peryferii Zachodu”, co utrwalił jeszcze okres zimnej wojny (s. 25).

Naddunajscy autorzy odnoszą się do europejskiego kryzysu wartości, w tym niskiego kapitału społecznego oraz deficytu etyki politycznej. Podkreślają odpowiedzialność Europy za prześladowanych na Bliskim Wschodzie nie tylko przez

¹ V. Rühe, *Deutschlands Verantwortung. Perspektiven für das neue Europa*, Berlin 1994, s. 22.

„pozostałości” po ISIS — chrześcijan (s. 14). Przypominają nieodzowność aksjologicznego wymiaru integracji europejskiej, odwołując się do „Duszy dla Europy”, o którą apelował Jacques Delors (s. 47).

Przypominają, że historia Europy to także historia granic między jej narodami i państwami. Dlatego wymieniają szereg zagrożeń dla kontynuowania integracji europejskiej, do których zaliczają: oderwanie elit polityczno-biurokratycznych od obywateli UE; przyspieszanie integracji według odgórnych planów zamiast widzenia jej jako procesu; antagonizmy gospodarcze między UE a Eurazjatycką Unią Gospodarczą tworzoną pod egidą Rosji; ruchy secesjonistyczne w obrębie państw (np. Katalonia, Szkocja); wyzwania związane z finalizacją brexitu; deficyt demokracji w instytucjach unijnych; pogłębianie się zależności gospodarek unijnych od dostaw gazu ziemnego i ropy naftowej od Rosji; spory graniczne między państwami członkowskimi (np. o przebieg granicy morskiej między Słowenią a Chorwacją); niestabilność polityczną Bliskiego Wschodu oraz państw południowo-wschodniej części basenu Morza Śródziemnego; „technokratyzację” procesu integracji kosztem autentyczności i pozytywnego nastawienia europejskiego demosu; zagrożenie populizmem o nastawieniu antyeuropejskim. Dlatego obaj autorzy odwołują się do katalogu propozycji austriackiej publicystki Trautl Brandstaller mających ożywić ideę europejską. Wśród nich znajduje się m.in. powrót do propozycji powołania drugiej izby Parlamentu Europejskiego (Senatu UE), w którym byłyby reprezentowane interesy państw członkowskich, czy wzmocnienie mechanizmów wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa (s. 76–78).

Emil Brix i E. Busek przedstawiają w niniejszej książce zadania czekające decydentów austriackiej polityki zagranicznej. Przypominają, że Austria jako pierwsze państwo środkowoeuropejskie została przyjęta do UE i ów europejski wymiar jej dyplomacji jest szczególnie doniosły. Rok 2018 dla Republiki Austrii to przewodnictwo w pierwszym jego półroczu w Radzie UE. Dla tego państwa ze względów historycznych i kulturowych istotne jest też wzmacnianie potencjału gospodarczego państw naddunajskich. To też stworzenie — w szerszym dialogu z Rosją — jasnej perspektywy akcesji do Unii dla tych spośród państw Partnerstwa Wschodniego, które będą sobie tego życzyły. Wiedeń powinien dążyć na drodze dialogu do tego, aby pozostałe państwa Europy Środkowej nie były gospodarczo i politycznie skłócone z Niemcami, a politycznie także w obszarze bezpieczeństwa z Rosją, aby nie miały odczucia, że w UE są członkami „drugiej klasy” (s. 216).

Autorzy podają wiele przykładów regionalnych inicjatyw współpracy, m.in. Benełuks, Środkowoeuropejskie Porozumienie o Wolnym Handlu (CEFTA), powstałe w ramach procesów przygotowawczych państw Europy Środkowej do przystąpienia do UE. Przypominają postać Gianniego De Michelisa, włoskiego polityka — socjalistę, który sprawując funkcję ministra spraw zagranicznych, zaproponował latem 1989 r. zacieśnienie współpracy między Włochami, Austrią, ówczesną Jugosławią i innymi państwami kruszejącego już wtedy bloku wschodniego. Tak narodziła się koncepcja organizacji Pentagonale (przekształconej następnie w Heksagonale), Inicjatywy

Środkowoeuropejskiej, organizacji nieco dzisiaj zapomnianej. Rzecz jasna nie mogło w tym kontekście zabraknąć odniesień do Grupy Wyszehradzkiej.

W kontekście niezbyt dobrej znajomości historii Europy Środkowej na Zachodzie Europy, autorzy przypominają tzw. aksamitny rozwód Czechów i Słowaków na przełomie lat 1992 i 1993 jako rzadki, konstruktywny przykład pokojowego rozwiązania państwa federalnego właśnie w tej części kontynentu, np. na tle konfliktu w Kraju Basków, w Irlandii Północnej czy na Korsyce.

Obaj autorzy dostrzegli też kwestię Polski, przypominając o przyjeździe do naszego kraju ponad miliona migrantów ekonomicznych z Ukrainy (s. 167). Trzykrotnie pojawia się Kraków (s. 20, we wspomnianym już wcześniej obszarze kulturowym monarchii habsburskiej; s. 28 — w kontekście problemu komunikacyjnego, bowiem w XIX w. pociąg z Krakowa do Wiednia jechał 5 godzin 43 minuty, a dzisiaj jedzie ponad 8 godzin; na s. 195 autorzy proponują, aby Kraków — jako miasto położone w Europie Środkowej — został ogłoszony przez UE jej drugą stolicą).

Książka porusza też aktualną kwestię udzielenia przez patriarchę ekumenicznego Konstantynopola autokefalii dla jednego z niekanonicznych kościołów prawosławnych działającego na Ukrainie (s. 140, 148).

Autorzy nie omijają trudnych zagadnień związanych np. z traumą Węgrów po traktacie z Trianon czy instrumentalizacji historii dla kształtowania tożsamości narodowej. W tym drugim kontekście przywołują zakłamanie najnowszej historii Austrii do lat osiemdziesiątych XX w., dokąd funkcjonował mit tego państwa jako „pierwszej ofiary Hitlera” w kontekście anszlusu w 1938 r. Skandal związany ze zbrodniczą kartą w biografii Kurta Waldheima, prezydenta Austrii, po raz kolejny przypomniał skalę zaangażowania Austriaków w latach 1938–1945 w różne formy totalitaryzmu III Rzeszy (s. 30, 32, 190).

Emil Brix oraz E. Busek odnoszą się także do muzułmanów w Austrii, opisując w sposób syntetyczny funkcjonowanie ustawy o islamie z 1912 r. Przytaczają interesujący fakt, że turecki ambasador w Wiedniu ma zadanie podejmowania wysiłku, aby zawsze przewodniczącym Wspólnoty Islamskiej w Austrii był Turek (s. 149). Wskazują na zasadnicze napięcie między europejskim podejściem, że to człowiek jest nosicielem praw i obowiązków, a ujęciem islamu, w którym te prawa i wolności człowiek może realizować wyłącznie jako członek wspólnoty wyznawców tej religii (s. 150–152).

W moim przekonaniu, autorzy, wzmiankując w książce o austriackim modelu neutralności², mogli odnieść się do kwestii jego zastosowania w kontekście innych państw, np. Mołdawii. Brakuje też informacji o członkostwie Austrii w Radzie Europy — pierwszej organizacji integracyjnej powstałej w 1949 r., w której uczestnictwo nie kolidowało z neutralnością Republiki, przyjętą w traktacie państwowym w 1955 r. oraz w porządku konstytucyjnym. Z pewnością inspirujący jest pomysł zorganizowania

² *Vide* w tym kontekście pogląd kanclerza Austrii B. Kreisky’ego; B. Kreisky, *Erinnerungen. Das Vermächtnis des Jahrhundertpolitikers*, Wien 2014, m.in. s. 311–313.

konferencji „Helsinki II”, o czym wspominają obaj autorzy (s. 103), jakkolwiek nie pod auspicjami OBWE — ze względu na rozliczne podziały w obrębie tej organizacji, ale w zgoła odmiennym formacie negocjacyjnym i niezbyt bliskiej przyszłości, mianowicie NATO–OUBZ (Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym). Autorzy nie wspomnieli też o uchwalonej w okresie rządów koalicji socjaldemokratyczno-chadeckiej nowej ustawy o islamie w 2015 r., która derogowała starą z 1912 r. Unormowano w niej wiele ważnych kwestii związanych także z bezpieczeństwem państwa. Opisuując różne formy współpracy Austrii z Republiką Czeską (s. 179, 181), autorzy mogli przypomnieć o inicjatywie premiera Czech Bohuslava Sobotki (2013–2017), dotyczącej powołania nowego formatu kontaktów czesko-słowacko-austriackich, tzw. Trójkąta Slawkowskiego.

Książka zainteresuje z pewnością przede wszystkim politologów, prawników oraz historyków. Zasadne byłoby jej przetłumaczenie na język polski, ze względu na m.in. dowartościowanie Europy Środkowej w szerokim widzeniu przyszłości integracji europejskiej, w kontekście dziedzictwa kulturowego i doświadczeń historycznych państw tego regionu. Dla udostępnienia jej czytelnikom zasadne byłoby zaopatrzenie w nią m.in. bibliotek austriackich działających na niektórych naszych uczelniach.

*Paweł A. Leszczyński**

* **Dr hab. Paweł A. Leszczyński**, prof. nadzw. Akademii im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim, paw.lesz@wp.pl, <https://orcid.org/0000-0002-7701-1758>